

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Katedra divadelní vědy

Ročníková práce
Ženské postavy v inscenaci *Orestes in Mosul*:
Klytaiméstra a Athéna

Vedoucí práce: Mgr. Alena Sarkissian Ph.D.

Autor: Klára Urbanová

Obsah

1. Úvod	3
2. Válečné konflikty v Mosulu	4
3. Válečný konflikt v Aischylově <i>Oresteji</i>	6
4. Postavení ženy v antickém Řecku	8
5. Pozice ženy v islámské kultuře.....	10
6. Ženské postavy v inscenaci <i>Orestes in Mosul</i>	13
Klytaiméstra	14
Athéna	19
8. Závěr.....	21
Prameny a použitá literatura	23
Prameny	23
Sekundární literatura	23
Elektronické články	24

1. Úvod

V rámci semináře věnovaného antickému dramatu jsem měla možnost přečíst několik antických tragédií, které mě zaujaly natolik, že jsem se rozhodla se jimi nadále zabývat. Zejména mě zajímaly ženské postavy a to, jak je v dramatu zobrazena jejich sociální role. Tento prvotní nápad bych nyní ráda rozvinula na konkrétním díle a jeho inscenované podobě.

V této práci se budu věnovat Aischylově trilogii *Oresteia* a zároveň její divadelní adaptaci belgickým souborem *NTGent* s názvem *Orestes in Mosul* (premiéra 2019),¹ kterou v režii Milo Raua odehráli takřka na troskách iráckého Mosulu krátce poté, co byl osvobozen od okupace Islámského státu. Do inscenace byli obsazeni nejen evropští herci přímo ze souboru, ale také herci a dobrovolníci pocházející z Mosulu nebo v něm žijící. Aischylovo drama, které odehrají s četnými úpravami, tak nabývá v jiném kulturním prostředí zcela nových významů.

Podstatným prvkem inscenace je spojení herců a tvůrců z odlišných míst světa a tedy i z odlišných kultur. Základ tvoří herci z belgického souboru *NTGent*, z nichž ale ne všichni pocházejí právě z této země. Například představitel Oresta Risto Kübar je estonské národnosti, Bert Luppés ztvárňující Aigistha² se narodil v Nizozemsku podobně jako Elsie de Braw (Klytaiméstra). Johan Leysen (Agamemnón) a Marijke Pinoy (Chůva) jsou Belgičané. Všechny ale spojuje evropská kulturní tradice. Součástí souboru je také Susana AbdulMajid, jejíž rodina pochází z Iráku. Ona sama však vyrůstala v Evropě a v době inscenování již několik let žila v Německu. Vybrána byla pro postavu Kassandry.

Herci ze souboru byli doplněni dobrovolníky žijícími v Mosulu. Do role Ifigenie byla vybrána mladá studentka herectví, Athénu ztvárnila žena pracující na ministerstvu školství, postavu Strážného hrál místní fotograf.

Orestes in Mosul je specifický nejen svým hereckým obsazením, ale také přístupem k inscenovaným tématům. Soubor *NTGent* si totiž v rámci svého uměleckého manifestu nastavuje 10 pravidel, kterými se důsledně řídí. Jedním z nich je například zákaz doslovné adaptace klasických děl, který povoluje využít maximálně 20 % původní látky. V inscenace *Orestes in Mosul* proto tvůrci pracují s Aischylovým textem ve velmi zkrácené a upravené

¹ Záznam inscenace *Orestes in Mosul* mi laskavě poskytl profesor Freddy Decreus, specialista na historii a recepci řeckého antického divadla, který zajišťoval odborný dohled při zkoušení inscenace. Za pomoc a poskytnutí materiálů bych chtěla touto cestou panu profesorovi velice poděkovat.

² Řecká jména jsem sjednotila podle Slovníku antické kultury (BAHNIK, Václav. *Slovník antické kultury*. Praha: Svoboda, 1974.)

podobě. Některé výstupy jsou ponechány v původní podobě, ale většina z nich je radikálně pozměněna nebo se v inscenaci vůbec nevyskytuje.

Zároveň inscenace spojuje filmové projekce, které byly pořízeny souborem přímo v Mosulu s místními herci a dobrovolníky a živé divadlo, které se odehrává v divadelním sále před diváky. Text je doplněn o autentické výpovědi obyvatel Mosulu zaznamenanými na video a promítanými na plátno, ale i zpověďmi herců ze souboru, kteří reflektují to, co viděli a zažili na své divadelní výpravě do Mosulu.

Jakým způsobem byla Aischylova trilogie adaptována, bych chtěla předvést na ženských postavách. Nejprve budu sledovat, jak jsou zpracovány v původním třídílném dramatu a poté jak je s nimi naloženo v jeho adaptaci *Orestes in Mosul*. Zaměřím se zejména na jejich postavení v rámci válečného konfliktu, se kterým se setkáváme v obou případech. Zabývat se budu otázkou, jakým způsobem ženy figurují ve válečných konfliktech a do jaké míry do nich mohou zasahovat. Odpovědět se pokusím nalézt skrze konkrétní příklady postav mněstry, Élektry a Athény. Pro představení mužského hlediska představím také inscenační pojetí Oresta.

2. Válečné konflikty v Mosulu

Divadelní soubor *NTGent* do Mosulu odjel v roce 2018 krátce po tzv. bitvě o Mosul, ve které byl Mosul osvobozen od nadvlády Islámského státu. Ten město obsadil v roce 2014 na více než tři roky. Tomuto konfliktu ovšem předcházelo mnoho dalších sporů na území Iráku.

Během posledních třiceti let se Irák účastnil mnoha ozbrojených konfliktů. V roce 1980 zaútočil Irák na iránské ropné území Chúzestán. Tomu předcházely mimo jiné několikaleté spory o hranici na území soutoku řeky Eufrat a Tigris, které vyvrcholily v roce 1979 při nástupu Saddáma Husajna do funkce prezidenta. Ten totiž následně označil irácký útok za preventivní krok před napadením Iránem. Osm let trvající válka si vyžádala na milion obětí na obou stranách. „Íránské velení totiž do bojů vyslalo tisíce mladých chlapců, kteří téměř bez výcviku a prakticky beze zbraní šli přímo na frontu.“³ Válka nakonec skončila naprostým vyčerpáním obou stran, které podepsaly v roce 1988 příměří.

³ dk [KRKOŠKA, David]. Před 40 lety vypukla Irácko-iránská válka. Krvavý konflikt si vyžádal miliony obětí, skončil bezvýsledně [online]. [cit. 2. 10. 2022]. URL <<https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/3189573-pred-40-lety-vypukla-iracko-iranska-valka-krvavy-konflikt-si-vyzadal-miliony-obeti>>.

Irák vyšel z Irácko-iránské války jako velký finanční dlužník mnoha okolních států, což byl pravděpodobně také jeden z důvodů, proč následně v 90. letech Irák pod vedením Saddáma Husajna napadl a začal okupovat hlavní město Kuvajtu pod záminkou, že se jedná o jejich provincii. Hlavním důvodem ale byla spíše velká naleziště ropy.⁴ Husajnův postup odsoudilo mnoho států včetně Spojených států amerických a tehdejšího Československa. Nesouhlas nakonec americký prezident George Bush proměnil v ozbrojený konflikt, do kterého se tehdy na straně proti Iráku zapojilo přes 30 států.⁵ Ačkoliv se tehdy podařilo osvobodit Kuvajt, vláda Saddáma Husajna nebyla poražena. K tomu došlo až na začátku tohoto století během druhé války v zálivu. Do Iráku vpadla v roce 2003 vojska Spojených států amerických a svrhla Husajnův diktátorský režim pod záminkou, že se v zemi nalézají zbraně hromadného ničení, což se však nikdy nepotvrdilo. Američtí vojáci zůstali na území, až do roku 2011, kdy je odvelel tehdejší prezident Barack Obama.

Částečný odchod amerických vojsk způsobil jakési politické vakuum, které umožnilo prosadit se teroristickým organizacím, z nichž největší vliv získalo sunnitské hnutí *Islámský stát v Sýrii a Levantě* (ISIL), kterému se podařilo postupně obsadit část území Sýrie a Iráku. V červnu 2014 ISIL obsadil Mosul, vyhlásil zde chalífát a přejmenoval se na Islámský stát (IS).

V následujících letech situaci zhoršovaly rovněž konflikty mezi *sunnity* a *šíity*, které vyústily v občanskou válku.⁶ Tyto dvě větve islámu spolu vedou spory již od svých počátků, kdy se neshodli v otázce nástupnictví po Muhammadovi.⁷ Sunnité chtěli vybírat nástupníka společnou dohodou, šíité zastávali názor o dodržování pokrevní návaznosti v dynastií.⁸ Irák je jedním z mála muslimských států, ve kterém převažují lidé šíitského vyznání. Vzniklý Islámský stát byl organizací větve sunnitské.⁹

⁴ SURLIS, Paul. The War in Iraq. *The Furrow* 54, 2003, č. 11, s. 598.

⁵ PATROVSKÝ, Ondřej. Válka o ropu, která zamořila poušť i záliv. Uplynulo 30 let od vpádu iráckých vojsk do Kuvajtu [online]. [cit. 6. 6. 2022]. URL: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/3151719-valka-o-ropu-ktera-zamorila-poust-i-zaliv-uplynulo-30-let-od-vpadu-irackych-vojsk-do>>.

⁶ HOSENSEIDLOVÁ, Petra. Před patnácti lety začala druhá válka v Zálivu. Zbraně hromadného ničení se v Iráku nenašly [online]. [cit. 6. 6. 2022]. URL: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/2424859-pred-patnacti-lety-zacala-druha-valka-v-zalivu-zbrane-hromadneho-niceni-se-v-iraku>>.

⁷ Ší'á. In: Religionistická encyklopedie [online]. [cit. 6. 6. 2022]. URL: <[https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/%C5%A1%C3%AD%E2%80%98a_\(JKI-I\)](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/%C5%A1%C3%AD%E2%80%98a_(JKI-I))>.

⁸ Jan. Sunna vs. šía: Poprava duchovního znovu oživila prastarý spor islámu [online]. [cit. 6. 6. 2022]. URL: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/1648978-sunna-vs-sia-poprava-duhovniho-znovu-ozivila-prastary-spor-islam>>.

⁹ ANONYM. Boj o Jemen – další bitva sunnitsko-šíitské války [online]. [cit. 6. 6. 2022]. URL: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/1516312-boj-o-jemen-dalsi-bitva-sunnitsko-siitske-valky>>.

Od října 2016 začal Irák spolu s mezinárodními silami (včetně Francie a USA) osvobozovat Mosul od nadvlády Islámského státu. V březnu 2017 byly boje pozastaveny z důvodu podezření, že při jednom z náletů amerického letectva, došlo kromě úmrtí bojovníků IS také k nechtěnému zabití civilistů. „Podle obyvatel čtvrti Al-Džadída dostaly tři domy přímý zásah bombami a další byly poškozeny troskami a ostřelováním. Irácká armáda oznámila, že z budovy v západním Mosulu bylo vytaženo 61 těl.“¹⁰ Také bojovníci Islámského státu vraždili civilisty avšak ve většině případů záměrně. Bojovníci IS zneužívali civilní obyvatelstvo jako živé štíty a k tomu účelu je zamykali v domovech, popravovali ty, kteří se snažili uprchnout, a raněným znemožňovali přístup do nemocnic.¹¹

Boje trvaly až do července roku 2017. Během nich z města uprchlo zhruba 900 tisíc obyvatel.¹² Město se navíc ocitlo v katastrofálním stavu. Záběry z dronů představily obraz naprosto rozbořeného města, které mnozí přirovnávali k Berlínu po druhé světové válce.¹³ „Obyvatelé Mosulu se musí také vyrovnat se skutečností, že většina městské infrastruktury, konkrétně voda a elektřina, je zničená.“¹⁴

3. Válečný konflikt v Aischylově *Oresteji*

Důležitým prvkem, který vytváří pozadí jak v dramatu *Oresteia*, tak v inscenaci *Orestes in Mosul*, je válka.

Drama vzniká na konci první poloviny 5. století př. n. l. tedy krátce po řecko-perské válce. Tento spor o území vznikl perským napadením maloasijských řeckých kolonií. Spor končí vítězně proecké spojence, kteří porážejí útočící Persii v bitvě u Marathónu (490 př. n. l.) a poté u Salamíny (480 př. n. l.), což jsou rovněž bitvy, ve kterých sám Aischylos

¹⁰ ČTK. Irácká armáda pozastavila osvobozování Mosulu. Kvůli zprávám o úmrtí civilistů [online]. [cit. 6. 6. 2022]. URL:

<https://www.lidovky.cz/svet/iracka-armada-zastavila-operaci-na-osvobozeni-zapadniho-mosulu.A170326_085043_ln_zahranici_ele>.

¹¹ AL-TIKRITI, Nabil. Civilians in Mosul's Battle of Annihilation. *Middle East Report*, 2018, č. 286, s. 29.

¹² ČTK. Irák slaví vítězství: Mosul je osvobozený od Islámského státu. Na místě je i premiér [online]. [cit. 6. 6. 2022]. URL: <https://www.lidovky.cz/svet/irak-slavi-vitezstvi-mosul-je-osvobozeny-od-islamskeho-statu.A170709_143936_ln_zahranici_ELE>.

¹³ AL-TIKRITI, Nabil. Civilians in Mosul's Battle of Annihilation. *Middle East Report*, 2018, č. 286, s. 29.

¹⁴ [?]. Bombardování ve svých domovech, civilisté v Mosulu viní lehkomyšlné koaliciční síly [online]. [cit. 6. 6. 2022]. URL:

<<https://www.amnesty.cz/zprava/3882/bombardovani-ve-svych-domovech-civiliste-v-mosulu-vini-lehkomyslné-koalici-sily>>.

pravděpodobně bojoval.¹⁵ Je potřeba si uvědomit, že Aischylos píše trilogii jakožto zástupce vítězné strany, což se v textu také projevuje.

V první části trilogie *Oresteia*, *Agamemnon*, se setkáváme s vyobrazením trójské války. Hra začíná návratem krále Agamemnóna zpět do města Argos poté, co s vojsky porazil Tróju. Tu napadl na rozkaz boha Dia jako odplatu za únos Heleny Paridem.¹⁶ Tuto válku můžeme vnímat jako paralelu k řecko-perské válce, kdy mytický Argos symbolizuje vítězné Athény. Toto město se také v *Oresteii* objeví v poslední části *Eumenides*. V něm dochází k předstoupení Oresta před soud a k následnému vyřešení sporu. V díle lze tedy pozorovat politické ladění podporující demokracii v Řecku.

Athény byly v 5. století př. n. l. válečnou společností a militarismus se úzce spojoval s demokracií. Aby jedinec mohl nastoupit do služeb vojska, musel být občanem a zároveň pokud byl muž občan, očekávala se od něj válečná účast a výpomoc pro polis. Z toho plyne, že válčení patřilo výhradně mužům. Velký význam mělo nejen pro polis, ale také pro jednotlivce. Simon Goldhill připomíná ve své monografii slova francouzského historika Jean-Pierre Vernant: „War is to a man what marriage is to a woman.“¹⁷

V antickém Řecku byla svatba vnímána jako jediná cesta, kterou žena může naplnit své ženství. Ta, která odmítla sňatek, zároveň přijala navždy trvající panenství a podle mytické tradice se stala bojovnicí (příkladem jsou amazonky a ve světě božství bohyně Athéna). Stejně tak pro utvrzení pozice mužství, sloužila pro muže válka. Potvrzením může být například fakt, že mužům, kteří zemřeli v boji, se dostalo rituálního společného pohřbu.

Oproti tomu ženy nemohou do válečných konfliktů zasahovat, což vychází z jejich postavení, které v té době měly a které podrobněji popíšu v dalších kapitolách. Důležitá rozhodnutí mohou ženy činit až ve chvíli, když tuto funkci nemohou zastat muži, tedy například v době války.¹⁸ Ženy v době války na jednu stranu získávají určitou autonomii v rámci rozhodování o domácnosti. Zároveň ale nemohou konat vše (například majetková rozhodnutí). V případě *Oresteii* se jedná o 10 let trvající válku, během níž zejména Klytaiméstra zneužije své relativní

¹⁵ GOLDHILL, Simon. *Aeschylus: The Oresteia*. Cambridge University Press, 2004. s. 2-3

¹⁶ CHESI, Giulia Maria. *The Play of Words: Blood Ties and Power Relations in Aeschylus' Oresteia*. Walter de Gruyter, 2014. s. 57.

¹⁷ GOLDHILL, Simon. Op. cit., s. 9.

¹⁸ FOLEY, Helene P. *Female Acts in Greek Tragedy*. Princeton: Princeton University Press, 2001. s. 125.

svobody a najde si milence jménem Aigisthos, se kterým následně naplánuje usmrcení svého manžela Agamemnona.

Právě postava Aigistha je navzdory malému prostoru, který v dramatu má, významnou postavou. Zatímco Homér tradičně popisuje Aigistha jako toho, který převezme vládu nad Agamemnonovým domem i jeho ženou, a jako svůdce Klytaiméstry a jako hlavního vykonavatele Agamemnonovy vraždy,¹⁹ Aischylos přesouvá zodpovědnost na Klytaiméstru. Ta se stává natolik troufalou a dominantní, že naprosto upozadí i Aigistha. Vše navíc podporuje sbor vyzdvihující Klytaiméstriny mužské rysy a oproti tomu Aigisthovu zženštilost. Přesun moci do rukou Klytaiméstry je tedy o to více skandální.

Helen P. Foley uvádí, že právě žánr tragédie nabízel prostor pro představení ženských hrdinek, kterým se naskytne příležitost konat. Jejich činy však vždy zákonitě končí tragicky. V knize *Female Acts in Greek Tragedy* uvádí mnoho příkladů, jako jsou Medea či Déianeira a řadí k nim i Klytaiméstru. Ženy jsou spojovány s neschopností vládnout a řídit a jejich působení končí zmatkem a většinou také vraždou. Mají tedy zásadní negativní dopad na společnost a jsou až nebezpečné.²⁰ Tragédii tedy v prostoru antického patriarchálního Řecka částečně sloužila k představení toho, nakolik je pro společnost nebezpečné, pokud žena dostane stejné či dokonce větší pravomoce než muž.

4. Postavení ženy v antickém Řecku

Postavení ženy v antickém Řecku v 5. století př. n. l. můžeme zkoumat z několika úhlů. Mezi nejčastější pohled patří ten, ve kterém je antická žena naprosto podřízena muži, jenž v podstatě spravuje její život za ni. Již od dětství měla dívka vzhlížet ke svému otci, který ji následně vložil do rukou budoucímu manželovi, jenž o ni přebral starost.²¹ Navíc už při narození dívky otec vždy pečlivě promyslel, zda se mu dívka vyplatí jako další strážník, kterého musí živit. Pro otce totiž dívka znamenala oproti chlapci další výdaje, například věno, a přitom po svatbě nenesla dále rodinné jméno.²² Po svatbě ženě automaticky připadla péče o domácnost. Měla spravovat majetek nabytý mužem a kromě toho se v domě zabývala například tkaním látek a zajišťovala tak oděv pro celou rodinu.²³

¹⁹ GOLDHILL, Simon. Op. cit., s. 44.

²⁰ FOLEY, H. Op. cit., s. 143.

²¹ REEDER, Ellen D. *Pandora: Women in Classical Greece*. Princeton: Princeton University Press, 1995. s. 22.

²² Op. cit., s. 20.

²³ Op. cit., s. 200.

Podřízenost muži měly dále podpořit požadavky týkající se ženského chování a vzhledu. Hlavním cílem bylo zajistit, aby žena ve společnosti, pokud se do ní vůbec dostala, nebyla příliš nápadná. Toho měla dosáhnout zejména mlčením. V ideálním případě měla mluvit pouze se svým manželem. Ve společnosti dalších mužů se neměla verbálně vůbec vyjadřovat. Svou nenápadnost měla zajistit také nošením závoje.²⁴ Jeho podoba se v průběhu století lišila, ale veskrze se jednalo o kus látky zakrývající ženinu hlavu, někdy i obličej a ramena.²⁵

Hlavní úlohou ženy bylo přivádět na svět potomky. Již otcové při předávání dcery budoucímu manželovi tuto úlohu vyjadřovali slovy, aby mu porodila mnoho legitimních potomků.²⁶ Přesto žena nebyla vnímána jako součást plodícího procesu. Řekové věřili, že žena funguje pouze jako jakási nádoba, která v sobě odchovává a následně porodí dítě, které stvořil muž.²⁷

Ačkoliv by se mohlo zdát, že život ženy v antickém Řecku vždy směřoval pouze k sňatku s jediným mužem, není tomu úplně tak. Ženy se v případě nespokojenosti v manželství například mohly rozvést. Rozvod mohl iniciovat nejen muž, ale i žena například pokud se jí nelíbilo, jakým způsobem muž zachází s majetkem. V obou případech ženě připadlo věno ze svatby. A oba jedinci se poté mohli znovu oženit nebo vdát za jiného partnera.²⁸

Žena v antickém Řecku se místo sňatku mohla stát *hetérou* (obdoba gejši), *porné* (obdoba prostitutky) nebo *pallaké* (konkubína).²⁹ Je však nutno poznamenat, že právě k prostituci se dostávaly dívky v tíživých životních podmínkách. *Hetérou* se stávaly dívky, které uvázly v dluhách, nebo ty bez mužských příbuzných, kteří by se o ně mohli postarat.³⁰

Hetéry byly družky svobodných, ale i ženatých mužů, které za peníze nabízely sexuální služby a rovněž vzdělání v oblasti hudby a tance. Ve většině případů byly hetéry vzdělané a tedy schopné debatovat o tématech z oblasti politiky, literatury či filosofie. Jejich pozice nebyla chápána opovržením a ani muži vyhledávající jejich služby nikdo nikterak netrestal, protože se na hetéry nevztahovaly zákony týkající se cizoložství. Jejich postavení ve společnosti se dále odvíjelo od místa, kde pracovaly. *Hetéry* ve veřejných domech, jež často

²⁴ REEDER, E. Op. cit., s. 22.

²⁵ LLEWELLYN-JONES, Lloyd. *Aphrodite's Tortoise: The Veiled Woman of Ancient Greece*. Wales: The Classical Press of Wales, 2003. s. 358.

²⁶ REEDER, E. Op. cit., s. 127.

²⁷ Op. cit., s. 194-195.

²⁸ FOXHALL, Lin. Household, Gender and Property in Classical Athens. *The Classical Quarterly* 39, 1989, č. 1, s. 37-38.

²⁹ Op. cit., s. 420.

³⁰ Hetaira. In: World History Encyclopedia [online]. [cit. 14. 1. 2023]. URL: <<https://www.worldhistory.org/Hetaira/>>.

zřizoval přímo stát, byly nižšího postavení oproti upravenějším dívkám ze soukromých domů kuplířek a kuplířů, kteří také stáli za výchovou a vzděláváním dívek.³¹

Také *pornai* sloužily jako sexuálně prodejné ženy, avšak na rozdíl od hetér nenabízely žádnou intelektuální zábavu nad rámec fyzického aktu. Zatímco za *hetérami* pravidelně docházel omezený počet mužů, *pornai* měly nestálou anonymní klientelu z ulice. Proto také oproti hetérám nebyly považovány za tolik ceněné a luxusní milovnice³² a byly finančně levnější.³³

Pallaké byla dívka, která žila s mužem, ačkoliv byl ženatý. Většinou se jednalo o válečnou zajatkyni. *Pallaké* mohla být také otrokyně, kterou si pán ponechal pro své sexuální potřeby. Její postavení bylo velmi nízké, čímž se zásadně lišila od pánovy manželky, ale také od pozice, kterou měla v antickém Řecku *hetéra*.³⁴ Nebylo výjimkou, že ze vztahu s *pallaké* se narodili další potomci, kteří ačkoliv vzešli z neoficiálního partnerství neuzpečetěného svatbou, měli nárok například na otcovo dědictví.³⁵ Pro mužovu oficiální manželku, tak *pallaké* zásadně ohrožovala její pozici a následnictví jejích dětí.

Zatímco ženatí muži mohli využívat služeb *hetér* nebo mít v domácnosti svou *pallaké*, ženy milenecké vztahy mít nesměly. Přesto k nim ale často docházelo a mnohdy z logických důvodů. Dívky totiž do sňatku přicházely v rozmezí čtrnáctého až šestnáctého roku života, zatímco jejich muži bylo kolem třiceti let. Během prvních několika let od svatby, tak ženini blízcí přátelé z dětství zůstávali ještě svobodní, a tak mezi nimi často docházelo k intimnímu setkávání.³⁶

5. Pozice ženy v islámské kultuře

Při zkoumání pozice ženy v islámské kultuře je nejprve potřeba představit, podle jakého řádu funguje a jakými pravidly se řídí společnost, ve které převládá islámské náboženství. V islámských státech oproti tzv. Západu nedošlo k úplnému oddělení státu od náboženství.³⁷

³¹ Hetéry. In: Ottův naučný slovník [online]. [cit. 15. 7. 2022]. URL:

<https://cs.wikisource.org/wiki/Ott%C5%AFv_slovn%C3%ADk_nau%C4%8Dn%C3%BD/Hetairy>.

³² MORTOZA, Marina Pelluci Duarte. Themistocles' Hetairai in a Fragment of Idomeneus of Lampsacus: A Small Commentary. *ATINER's Conference Paper Proceedings Series*, Athény, 2017. s. 6.

³³ Hetaira. In: World History Encyclopedia [online]. [cit. 6. 6. 2022]. URL:

<<https://www.worldhistory.org/Hetaira/>>.

³⁴ ROY, J. An Alternative Sexual Morality for Classical Athenians. *Greece & Rome* 44, 1997, č. 1. s. 17.

³⁵ VERNANT, Jean-Pierre. *Myth and Society in Ancient Greece*, New York: Zone Books, 1996. s. 59.

³⁶ RICHTER, Donald C. The Position of Women in Classical Athens. *The Classical Journal* 67, 1971, č. 1. s. 7.

³⁷ HORYNA, Břetislav – PAVLINCŮVÁ, Helena. *Judaismus, křesťanství, islám*. Vyd. 2., podstatně přeprac. a rozš. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2003, Heslo islám, s. 564-567.

V 19. století sice došlo k částečnému převzetí některých právních odvětví ze Západu, ale rodinné právo zůstalo nedotčeno.³⁸

Muslimové rozlišují mezi právem *šári'a*, které jim bylo dáno od Boha, a proto je pevně dáno,³⁹ a mezi právní vědou *fikh*, která by se dala chápat jako jeho porozumění a výklad, který změny připouští.⁴⁰ *Fikh* upravuje vztah mezi člověkem a Bohem, ale i mezi lidmi. Zabývá se také trestním právem a otázkami zbožnosti a zasahuje tak do většiny oblastí každodenního života muslimů. Vychází přitom z *Koránu* („[s]oubor zjevení; podle islám. tradice slovo boží, zprostředkované Muhammadovi andělem Gabrielem“⁴¹) a *sunny* („[s]oubor činů a názorů proroka Muhammada“⁴²) a dále z chování obce věřících.⁴³ Zásadní pro náš výzkum je tedy otázka, jakým způsobem je v *Koránu* vyobrazen muž a žena a vztah mezi nimi a jak s tímto obrazem zachází právní věda *fikh*. Tedy jednoduše řečeno, jak vypadá realita.

V západní společnosti v tomto ohledu panuje představa, že žena je zapsána již v *Koránu* jako slabší a podřízená muži. Sania Saleh se ve svém článku *Women in Islam: Their Status in Religious and Tradicional Culture* se snaží upozornit na to, že posvátný text v tomto ohledu není takto explicitní, naopak přináší ženám a mužům shodné společenské postavení a stejná práva. „Pokud mají ženy nízký status, příčinou není islám, ale extremistické islámské tradice na Blízkém Východě, které jsou rozšířeny ve společnostech Blízkého Východu obecně. (překlad vlastní)“⁴⁴ Přesto je však v *Koránu* zakotveno také uvědomění, že muž je od přírody silnější, a proto zvládne unést těžší životní překážky, zatímco žena má zejména přivádět na svět potomky.⁴⁵

Ačkoliv *Korán* neakcentuje výrazně rozdíly mezi ženami a muži, v určitých společenských oblastech islámské kultury přeci jen k nerovnostem dochází. Mezi výrazné ukazatele těchto rozdílů můžeme zařadit uzavírání sňatku. Svobodu ve výběru partnera má v případě islámské

³⁸ EDLUND, Lena. Cousin Marriage Is Not Choice. *AEA Papers and Proceedings* 108, 2018, s. 354.

³⁹ POTMĚŠIL, Jan. Úvod do islámského práva. [?]: Grada, 2012. s. 17.

⁴⁰ MIR-HOSSEINI, Ziba. Muslim Women's Quest for Equality: Between Islamic Law and Feminism. *Critical Inquiry* 32, 2006, č. 4, s. 632.

⁴¹ korán. In: Religioistická encyklopedie [online]. [cit. 10. 9. 2022]. URL: <[https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/kor%C3%A1n_\(JKI-I\)](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/kor%C3%A1n_(JKI-I))>.

⁴² sunna. In: Religionistická encyklopedie [online]. [cit. 10. 9. 2022]. URL: <[https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/sunna_\(JKI-I\)](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/sunna_(JKI-I))>.

⁴³ Fikh. In: Religionistická encyklopedie [online]. [cit. 10. 9. 2022]. URL: <[https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/pr%C3%A1vn%C3%AD_vn%C3%AD_v%C4%9Bda_\(JKI-I\)](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/pr%C3%A1vn%C3%AD_vn%C3%AD_v%C4%9Bda_(JKI-I))>.

⁴⁴ SALEH, Saneya. Women in Islam: Their Status in Religious and Tradicional Culture. *International Journal of Sociology of the Family* 2, 1972, č. 1, s. 35.

původní znění: „If women have low status, it is not because of Islam but because of extra-Islamic traditions which are Middle Eastern and involve Middle Eastern societies generally.“

⁴⁵ Op. cit., s. 37.

kultury bezmeznou pouze muž. Žena ke sňatku potřebuje souhlas svého opatrovníka, ve většině případů svého otce.⁴⁶ Samotný ženin souhlas není k sňatku vůbec nutný. V mnoha případech se tak jedná spíše o jakousi domluvu až obchod mezi dvěma rodinami, než dvěma svéprávními jedinci.⁴⁷ (V přístupu ke sňatku se islámská kultura plně setkává s přístupem v antickém Řecku.)

Se svatbou se pojí také určitý druh věna *mahr*, který ovšem vyplácí ženich nevěště. Tím dochází k jakémusi příslibu, že muž bude živit rodinu i nadále a žena se tímto zavazuje muži k oddanosti a poslušnosti. To mimo jiné znamená, že žena nesmí opouštět domov bez mužova svolení, či že muž má neomezený přístup k jejímu tělu. S tím souvisí, že se v manželství nepřipouští existence znásilnění.

V manželství lze pozorovat i další znaky, které upřednostňují muže. Žena smí mít pouze jednoho manžela. Oproti tomu muže omezují v počtu partnerek pouze podmínky, které stanovují, že si budou v manželství všechny rovny a že je dokáže sám uživit.⁴⁸ Ony samy sice mohou vlastnit majetek, ale co se týče dědického práva, zisk ženy je vždy nižší než u muže.⁴⁹

Mezi další oblasti, které jsem vždy i já považovala za jasný ukazatel útlatku muslimských žen, patří zahalování. Nejznámější pokrývkou je *hidžáb*, látka zakrývající vlasy, krk a částečně i ramena. Některé právní školy však doporučují zakrývat také nos a ústa.⁵⁰ Povinnost zahalování nečekaně nevychází z Koránu ani z tradice, ale je ustanoveno právní vědou.⁵¹

První zmínky o zahalování můžeme nalézt už na počátku našeho letopočtu, protože mezi první zahalené ženy patřily ty proroka Muhammada. Postupně se rozšířilo mezi všechny svobodné muslimky. Zahalování mělo již tehdy sociální funkci, která značila přechod dívky v ženu.⁵² Svůj původ má také v Persii a Byzanci, kde pokrývka měla sloužit k odlišení svobodné dívky od otrokyně.⁵³ Zjednodušeně by se dalo tvrdit, že svobodné dívky zkrátka nesloužily k okukování na rozdíl od prodejných otrokyň na trhu. Tento důvod však ve svých důsledcích zavedl ženy do ústraní.

⁴⁶ EDLUND, L. Op. cit., s. 353.

⁴⁷ MOGHADAM, Valentine M. Patriarchy in Transition: Women and the Changing Family in the Middle East. *Journal of Comparative Family Studies* 35, 2004, č. 2, s. 147.

⁴⁸ SALEH, S. Op. cit. s. 39.

⁴⁹ MOGHADAM, V. Op. cit., s. 147.

⁵⁰ Hidžáb. In: Religionistická encyklopedie [online]. [cit. 10. 9. 2022]. URL: < [https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/hid%C5%BE%C3%A1b_\(JKI-I\)](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/hid%C5%BE%C3%A1b_(JKI-I)) >.

⁵¹ Op. cit.

⁵² KENZARI, Bechir – ELSHESHTAWY, Yasser. The Ambiguous Veil: On Transparency, the Mashrabiya, and Architecture. *Journal of Architectural Education* 56, 2003, č. 4, s. 19.

⁵³ SALEH, S. Op. cit., s. 40.

Ženy však tento útlak nenechaly bez odezvy a tak lze v dějinách pozorovat několik vln odporu a následné vzednutí feminismu mezi muslimskými ženami. V 60. letech 20. století ženy postupně odkládaly své pokrývky a v mnoha muslimských zemích tak zahalování úplně vymizelo, což zejména Západ vnímal jako pozitivní krok k modernizaci těchto států. Avšak pravděpodobně právě výrazný příklon k západním tradicím a modernizaci vyvolal v mnoha ženách strach o tradiční hodnoty. Ženy tehdy pocítily obavy z chaosu, který s sebou může přinést kapitalismus a příklon k náboženství ve své původní podobě se jim mohl jevit jako naprosto logický.⁵⁴ Na konci 70. let tak znovu dochází k zahalování (*re-veiling movement*), tentokrát naprosto dobrovolnému.⁵⁵

Pokud porovnáme výše představené postavení ženy v antickém Řecku a v islámské kultuře, nalezneme zde mnoho podobností. V obou případech můžeme pozorovat jasné rozdělení světa na mužský a ženský, ze kterého pro obě pohlaví vyplývají určitá práva a povinnosti. Velice výrazně se obě kultury setkávají v otázce výběru partnera, protože v obou případech žena nemá možnost do volby zasahovat. V manželství mohli muži v antickém Řecku využívat služeb *hetér* či *pornai* nebo mít doma svou vlastní *pallaké*. Obdobu v islámské kultuře můžeme vnímat právo na větší počet manželek, protože islám prostituci zakazuje a trestá.⁵⁶

V obou případech můžeme sledovat snahu o upozaďování žen, které je podpořeno očekáváním, že žena bude většinu času trávit v domácnosti a také povinným zahalováním hlavy, které má sice v obou kulturách určité odlišnosti, ale podobný původ – ukrýt ženu před pohledy cizích mužů.

6. Ženské postavy v inscenaci *Orestes in Mosul*

Jak s těmito paralelami pracují tvůrci v inscenaci *Orestes in Mosul*, nyní rozeberu na postavách Klytaiméstry, Élektry, Athény a Oresta. Nejprve však objasním dramaturgické úpravy a významový posun inscenace oproti dramatu.

Drama vzniká v období poválečném, které je díky vítězství radostné. V textu je tak silně zakotvena podpora vojenství a budování pozitivní vazby mužů k válce. Agamemnonovo dilema nad vraždou Ifigenie stojí na rozhodnutí mezi válečnými povinnostmi a rodičovskými povinnostmi. Agamemnonova volba Ifigenii obětovat a tím podpořit válku a vojenství, je

⁵⁴BULLOCK, Katherine. Challenging Media Representations of the Veil: Contemporary Muslim Women's Re-veiling Movement. *The American Journal of Islamic Social Sciences* 17, 2000, č. 3, s. 27-28.

⁵⁵Op. cit., s. 23.

⁵⁶ZDENĚK, Michal. *Sexualita z pohledu islámu*. Praha, 2012. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav Blízkého východu a Afriky.

z pohledu athénské občana obhajitelná. Problém proto nastává s příchodem Klytaiméstry, která v dramatu zastupuje opačný pohled a dává přednost rodičovským povinnostem. V rámci athénské ideologie bylo tedy nutné, aby tato postava byla vykreslena jako jakýsi odstrašující příklad.

Naproti tomu inscenace je zasazena do prostředí Mosulu, který byl napaden bojovníky Islámského státu a ačkoliv konflikt pro iráckou stranu dopadl vítězně, počty úmrtí na straně vojáků a civilistů a také trosky zničeného města naprosto překryly radost z porážky. Inscenace se proto vymezuje protiválečně, k čemuž přispívá i fakt, že tvůrci inscenace pocházejí z evropských demokratických zemí, které se zjednodušeně řečeno snaží volit mírovou diplomatickou cestu oproti vojenským zásahům.

Spíše než skrze politickou propagandu se v inscenaci protiválečný postoj vykresluje skrze mezilidské vztahy postav. V současném evropském kontextu, v němž byla inscenace uváděna, již není občanské cítění a vztah občana ke státu natolik silný, jako tomu bylo v antickém Řecku, a proto by také při tvorbě inscenace *Orestes in Mosul* nebylo vhodné drama interpretovat politicky, ale je zapotřebí zahrnout také kontext rodinný a společensko kulturní.

Klytaiméstra

Role ženy je v dramatu i v inscenaci podstatná. Jak v dramatu, tak v inscenaci nejsou ženy aktivními účastnicemi války, ale přesto na ně má velký vliv. Klytaiméstra její důsledky pocítí skrze dlouhou nepřítomnost manžela, smrt dcery a příchod *pallaké* do domu. Klytaiméstru inscenátoři charakterizují dvěma statusy – manželky a matky, čímž se odchyľují od charakteristiky Klytaiméstry v dramatu, v němž pro ni byl podstatný status královny a uchvatitelky moci.

V inscenaci se s postavou Klytaiméstry divák setkává (po krátkém úvodním monologu herečky) poprvé v rámci jejího setkání s navrátilivším se Agamemnonem. Tato scéna je ztvárněna jako rodinná večeře, jejímiž účastníky jsou kromě Klytaiméstry a Agamemnona také Kassandra, Aigisthos a Chůva. A právě téma manželství a rodičovství je pro tuto scénu velice podstatné. Inscenátoři Klytaiméstru pojímají jako zástupkyni všech matek a manželek, kterým ve válkách zahynuli blízcí. Klytaiméstra se totiž ve scéně večeře jednoznačně vymezuje vůči smrti své dcery Ifigenie, kterou vykonal přímo Agamemnon, aby byl ve válce úspěšný. Tragičnost Klytaiméstry tkví v tom, že ona do aktu obětování pro válečný úspěch nesměla ze své pozice nijak zasáhnout. Vše rozhodl její manžel. Proto jeho návrat z války

nevítá slavnostně. Kromě toho mu dá slovy jasně najevo, že si mohl vybrat, jestli dceru obětuje nebo ne.

Agamemnón: I didn't have a choice.

*Klytaiméstra: Yes, you did.*⁵⁷

Dále Klytaiméstra velice podrážděně reaguje, když Agamemnón Ifigenii označí za *my daughter*, čímž znovu znevažuje Klytaiméstrinu pozici matky. Klytaiméstra však její důležitost okamžitě demonstruje tím, když řekne, že je jedná o *our daughter*.

Právě pojetí Klytaiméstry jako milující matky, která však nemá nad osudem své dcery žádnou moc, je tématem, které je blízké islámské, ale i západní kultuře, protože není podmíněno místem ani časem. Proto pro tuto postavu vybrali tvůrci nikoliv dobrovolnici pocházející z Mosulu, ale profesionální herečku z Nizozemska. Přenesením traumatu ze smrti dcery na evropskou herečku, se tak diváci, kteří válku nezažili, mohou lépe představit tragičnost postavy.

Kromě toho je Klytaiméstra v inscenaci pojata jako velmi otevřeně a upřímně jednající osoba, což lze pozorovat nejen z obsahu vět řečených směrem k Agamemnonovi, ale zejména z hereckého projevu představitelky, který je v průběhu scény večere naprosto civilní bez jakéhokoliv náznaku přehrávání či patosu prostřednictvím precizní mimiky. Je tak možno vyčíst, že natolik silně prožívá ztrátu své dcery, že potrestání Agamemnona za jeho sobecký čin vidí jako jedinou možnost.

Klytaiméstra v inscenaci však není zákeřná a vraždu proto vykoná co nejčestnějšími prostředky. Oproti dramatu se v tomto hledisku liší. V dramatu se totiž vyskytuje koberecová scéna, při níž Klytaiméstra Agemnona po jeho návratu z války donutí, aby vstoupil do domu po rozprostřeném purpuru pod záminkou, že je toho jakožto válečný vítěz hoden. Ve skutečnosti se tím však Klytaiméstra snaží dokázat jeho zpupnost vůči bohům, zpečetit jeho provinění na smrti Ifigenie a tím zprávoplatnit jeho následnou vraždu. Červená barva koberece navíc značí krev zemřelých ve válce, čímž se Klytaiméstra vymezí také vůči ní. V inscenaci se tato scéna nevyskytuje, je ale nahrazena metafotricky skrze červené roucho, které má na sobě při večeri Cassandra. Kromě přetrvávající symboliky prolité krve, je tak v inscenaci kladen důraz na přivedení milenky do domu. Agamemnón tedy obrazně pošlapal manželství s Klytaiméstrou tím, že přivedl Kassandru, která příchodem získala status *pallaké*, tedy

⁵⁷ *Orestes in Mosul* [záznam divadelní inscenace]. Režie Milo Rau, 2019, čas 00:47:04.

Agamemnovy souložnice, která, jak jsem již vylíčila ve 4. kapitole, ohrožuje pozici legitimní manželky potenciálním otěhotněním.

Klytaiméstra shodně jako v dramatu usmrtí Agamemnona ubodáním. Na rozdíl od dramatu, kde k tomuto účelu použije meč, mužskou zbraň, nelze v inscenaci rozeznat, jaký předmět Klytaiméstra využila na scéně. Oproti dramatu se vražda v inscenaci liší absencí sítě, do které byl Agamemnon zamotán, čímž Klytaiméstrin čin v inscenaci je opět veden jako přímý, bez vedlejších úmyslů a jaksi čistý.

Po vraždě nadchází scéna Kassandřina monologu a následné smrt. Poté přichází Klytaiméstra s parafrází monologu z dramatu. V něm doznává, že zavraždila Agemnona.

*Klytaiméstra: Here is my husband Agamemnon. Dead at the floor he cannot feel and from which he will no longer rise*⁵⁸

Herečka tuto scénu ztvárňuje s velkou bolestí a se zlomeným hlasem. Její výraz ve tváři působí opravdu ztrápeně a můžeme se tedy domnívat, že Agamenona nechtěla zabít, že ji to mrzí, ale že jí nedal jinou možnost a vzbuzuje tak upřímný soucit.

Zároveň Klytaiméstra zmiňuje, že nemá strach, protože je po jejím boku Aigisthos. Jejich vztah je ovšem zvláštní. Jako kdyby Klytaiméstra Aigistha nemilovala a ani ji nezajímal. Vždyť to je poprvé, co na něj jakkoliv upozorňuje. Můžeme uvažovat o tom, že je zde paralela na islámský, ale i řecký svět, kdy zjednodušeně řečeno nemít vedle sebe muže znamená velmi nízké společenské postavení a nemožnost cokoliv činit. Proto nelze Aigistha vnímat jako mileneckou paralelu k Agamemnonově Kassandře, jelikož Agamemnon její přítomnost „nepotřeboval“.

Další scénou, ve které se Klytaiméstra objevuje, je ta, v níž ji zabije Orestés. Nejprve se ukládá k spánku s Aigisthem. Na hereččině výrazu lze sledovat rozrušení a po uložení do postele nemožnost usnout. Lze to chápat tak, že ještě stále přemýšlí o vraždě svého manžela a proto nemůže klidně spát. Zároveň je slyšet hlas Oresta volající: *Mama, mama!* Klytaiméstra uposlechne toto volání a vyjde z domu, krátce před ní vychází také Aigisthos a Chůva, kteří jsou ihned polapí Pylades a Orestes popraví. Klytaiméstru následně Orestés škrtí. Během toho se s ním Klytaiméstra snaží promluvit, chlácholí ho, že ho přeci přivedla na svět a aby ji proto nezabíjel.

⁵⁸ *Orestes in Mosul*. Op. cit., čas 00:54:41.

Klytaiméstra: Orestés, I gave you life. Please, let me have mine. ⁵⁹

Zároveň si po chvíli vybaví sen s hadem (totožný jako v dramatu).

Orestés: Co se jí zdálo? Víš něco víc?

Sbor: Řekla, že ve snu porodila hada.

Orestés: A dál? Říkala ještě něco?

Sbor: Že prý ho zavinula jako dítě.

[...]

Sbor: Sama mu nabídla prs.

Orestés: To jí ten netvor nerozhryzal struk?

Sbor: Jen tolik, aby s mlékem vysál sedlou krev. ⁶⁰

Symbolika hada v islámu je pro výklad postavy Oresta v inscenaci velice podstatná. V textu *sunny* (soubor myšlenek proroka Muhammada a jeden ze zdrojů islámského práva ⁶¹) můžeme narazit na několik zmínek o hadovi. Jedna z nich vypráví příběh o muži, který přišel domů a na prahu uviděl svou manželku. Nelíbilo se mu, že je jeho žena mimo prostory domu a chtěl jí ublížit. Ona mu však řekla, ať se jde podívat dovnitř a pozná, proč utekla ven. Muž vevnitř uvidí hada svíjejícího se v posteli a ihned jej zabodne. Had však stihne muže poranit a ten na jeho jed umírá rovněž. Had je tedy z pohledu islámu vnímán velmi negativně, což vrhá nepříjemný stín na postavu Oresta v inscenaci navíc v kontrastu s Klytaiméstrou vystavěnou jako nevinnou obětí, což doložím nyní.

Lidé islámské víry věří, že hadi se zabíjet nesmí a pokud ano, tak je potřeba zabíjet bez většího trápení. Právě toto tvrzení je podstatné pro vnímání Klytaiméstriny vraždy. Scéna škrcení Klytaiméstry je totiž opravdu velmi násilná. Orestés svou matkou smýká po zemi, křičí na ni a celý akt trvá opravdu dlouhé jednotky minut, až celkem jednoznačně vzbuzuje

⁵⁹*Orestes in Mosul* [záznam divadelní inscenace]. Režie Milo Rau, 2019, čas 01:08:45.

⁶⁰ AISCHYLOS. *Oresteia: Tragická trilogie*. Překlad: BORKOVEC, P. – HAVRDA, M. Praha: Národní divadlo, 2002. 526-534.

⁶¹ sunna. In: Religionistická encyklopedie [online]. [cit. 6. 1. 2022]. URL: < [https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/sunna_\(JKI-I\)>](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/sunna_(JKI-I)>).

soucít s Klytaiméstrou. Ta oproti Orestovi vraždila vlastně mírně – bodla ho a on byl ihned mrtev.

Paralelně s vražděním na scéně se na plátno promítá stejná scéna odehrávající se v Mosulu na místě, kde byli herci ubytováni. Jednalo se o komplex jakýchsi bungalovů, které nechal postavit Saddám Husajn pro své hosty. Po jeho sesazení prostory sloužily pro elitu Bagdádu a jejich manželky a milenky. Bylo to jediné místo, kde bylo možné konzumovat alkohol. A právě sem v průběhu války vtrhli bojovníci IS a náhodně bušili na dveře spících civilistů. Ty, kteří otevřeli, ihned popravili. Zasazení smrti Klytaiméstry do míst, ve kterých umírali civilisté, lze vyložit tak, že její smrt byla stejně neoprávněná a nespravedlivá jako civilistů ve válce.

Pokud navíc divák zná americkou píseň Mad World, může si povšimnout, že právě její melodií herečka ztvárnující Klytaiméstru doprovází na keyboard průběžně celé představení. Text písně vyjadřuje nepochopení nad tímto bláznivým světem, a je tak z pohledu zraněné manželky a matky více než trefný a dokresluje protiválečné vyznění celé inscenace.

Zároveň se však stále nad Klytaiméstrou vznáší provinění z vraždy. Stejně jako nelze zakrýt, že se ona vyvražděná elita z bungalovů prohřešila svým prostopášným způsobem života, když privilegovaně popíjela zakázaný alkohol.

Klytaiméstra však nespáchala úkladnou vraždu. Pouze se snažila bránit svou pozici matky a manželky, která je pro ni ta nejpodstatnější. Právě ty Agamemnón narušil. Jako polehčující okolnost slouží také to, jakým způsobem vraždu provedla. Klytaiméstra totiž od začátku jedná upřímně a bez použití lsti. Zároveň je její smrt zobrazena jako velice násilná až mučednická a budí lítost.

Klytaiméstru v inscenaci nezajímá, jak probíhal či jak dopadl válečný konflikt. Důležité jsou pro ni zejména trhliny v rodinných vztazích, které s sebou válka přinesla. Zkoumá pouze důsledky, které má válka na rodinu. Nevidí Kassandru jako válečnou zajatkyni, ale jako pallaké. A Agamemnona vraždí zejména kvůli smrti dcery Ifigenie, kterou zapříčinil on.

V inscenaci *Orestes in Mosul* není mířena veškerá pozornost pouze na ženy a právě druhá část věnovaná zejména postavě Oresta je tomu důkazem. Na rozdíl od názvu *Oběť na hrobě*, užitého v dramatu, celou druhou část inscenace pojmenovali tvůrci *Orestés*.

Orestés v dramatu i v inscenaci sice vchází na scénu až po skončení válečného konfliktu, ten má ale přímé negativní důsledky a ústí v případě dramatu i inscenace v tragický konec – vraždu matky, a proto nelze příměr k vojákovi naslouchajícímu rozkazům velitele pominout. Ten je v inscenaci zástupcem mladých mužů, kteří plní válečné rozkazy a musí ve válce vraždit. Obrazným velitelem je v inscenaci odpovědnost, kterou Orestés cítí ve vztahu ke svému otci, a proto usmrcuje svou matku, která se v jeho očích provinila.

Po vraždě mluví v inscenaci Orestés o tom, že jeho čin byl správný, ale v jeho očích lze spatřit slzy. Je tak příkladem toho, že muži musí ve válce zabít i v případě, že se jim takový čin vnitřně přičí. Představitel Oresta, estonský herec Risto Kübar, propojením se svým osobním příběhem pomáhá divákovi nalézt soucit s vojáky bojujícími ve válce. Herec totiž mnoho let žil s chronickou bolestí zad. Z tohoto utrpení ho vysvobodí operace, jejímž filmovým záznamem končí celá inscenace. Oproti tomu vojáci se musejí vyrovnávat s tím, že ve válce vraždili, celý život a této bolesti se takto jednoduše zbavit nemohou.

V dramatu má ve druhé části kromě Oresta své značné místo i jeho sestra Élektrá. Spolu s ním totiž cítí nenávist k matce vražedkyni, a tak s ním zosnuje její vraždu, kterou však vykoná Orestés sám. Naproti tomu v inscenaci se postava Élektry na scéně vůbec neobjeví. Jediná zmínka o ní padne z úst Klytaiméstry během večere v první části inscenace, když Kassandře sděluje, že je matkou 2 dcer.

Klytaiméstra: Did he tell you about our children?

Kassandra: Yes, he did.

*Klytaiméstra: And what did he tell you? Because we have a daughter, her name is Electra, but she is not here.*⁶²

Vypuštěním postavy Élektry tvůrci uvolnili prostor pro představení vztahu mezi Orestem a Klytaiméstrou, a tím lépe vykreslili pnutí mezi válečnými a rodinnými povinnostmi. Kromě toho odstraněním Élektry tvůrci docílili toho, že jedinou ženskou vražedkyní v inscenaci je Klytaiméstra, jejíž čin je však ospravedlnitelný, jak jsem již představila v předchozí kapitole.

Athéna

Třetí část dramatu je v inscenaci představena pod stejným názvem jako v dramatu, *The Eumenides* a rovněž jako v dramatu se v ní odehrává soud s Orestem, který má rozhodnout,

⁶² *Orestes in Mosul* [záznam divadelní inscenace]. Režie Milo Rau, 2019, čas 00:45:46.

zda má být za vraždu matky potrestán nebo nikoliv. V inscenaci je tento soud zpracován jako filmový záznam z Mosulu a je během představení promítán na plátno. Jeho účastníky jsou neherci, obyvatelé Mosulu – mladí muži zastávající funkci sboru a starší žena ztvárňující bohyni Athénu. Výběr představitelky, ale i samotné provedení této scény je jakýmsi vyvrcholením ženské pozice v rámci válečného konfliktu, který jsem v této práci popisovala.

Jako představitelku Athény totiž tvůrci vybrali ženu pocházející z Mosulu a žijící v něm. Jejího manžela unesla a zabila islámská teroristická organizace Al-Kaida. Zároveň zažila také smrt svého potomka, když její neplnoletý syn zemřel při autonehodě. Prvních pár měsíců války spolupracovala s Islámským státem, aby ochránila své zbylé děti, které díky ní mohly uprchnout ze země. Po válce pracovala pro Červený kříž a také pomáhala ženám, které patřily k stoupenkyním Islámského státu. V rozhovoru s režisérem Milo Rauem pro knihu *Orestes in Mosul: Golden Book III*, která se zabývá pozadím vzniku inscenace, uvedla, že jejím mottem je stále milovat i ty, kteří ji ranili. „I’ve never known hatred. Even if a person harmed me, I would still love him. [...] Even those people who killed my husband, even the person who killed my son and ran away...“⁶³ Jedná se tedy o ženu, která umí nalézt pochopení jak pro stranu sužovanou válkou a pro ty, jimž Islámský stát zabíjel rodiny, tak také pro ty, kteří sami vraždili.

Ve scéně soudu s Orestem nejprve mladí rozhořčení muži ze sboru provolávají, že by Orestovi nemělo být odpuštěno.

*Athena cannot save you. [...] Lawless freedom is evil.*⁶⁴

Athéna je však ihned usazuje.

*Athena: I am astonished by what I see. Who are you? Who are you tu judge?*⁶⁵

Následně Athéna nechává hlasovat o tom, zda má přijít pomsta či mír. Polovina mužů hlasuje pro pomstu, polovina pro mír. Athéna však svůj hlas dává na stranu míru a tím tato volba vítězí.

*Athena: The chain of killing must come to an end. Orestés is acquitted. The war is over.*⁶⁶

⁶³ RAU, Milo – BANKEN, Eline – BLÄSKE, Stefan. *Orestes in Mosul: Golden Book III*. Německo, NTGent, 2019. str. 97.

⁶⁴ *Orestes in Mosul*. Op. cit., 01:18:42.

⁶⁵ Op. cit., 01:18:55.

⁶⁶ Op. cit., 01:20:12.

Po promítnutí této scény divákům herec odvypráví výše zmíněný životní příběh herečky a následně uvede další filmovou projekci z Mosulu. V ní se znovu odehraje soud se stejnými aktéry. V tomto případě však nejednají za postavy, ale mluví sami za sebe. Také hlavní otázka soudu se mírně liší – *Should ISIS fighters be pardoned or killed?*⁶⁷

Muži se opět neshodují v odpovědích. Někteří mluví o tom, že by bojovníci měli být zavražděni, jelikož také oni vraždili. Jiní se dožadují spravedlivého soudu. Další se nedokáže rozhodnout, protože ačkoliv si myslí, že by měli být potrestáni, on sám nedokáže zabít ani zvíře natož člověka. Když však herečka, která ztvárňovala Athénu, následně muže žádá o zvednutí ruky, pokud jsou pro zabití, nikdo se nepřihlásí. Bez odpovědi zůstane také pokyn ke zvednutí ruky, pokud jsou pro odpuštění. Ona sama se k volbě nevyjádří a scéna končí jejím dlouhým smířeným pohledem do dálky.

Přitom kdo jiný než ona by měl být schopen této volby? Právě ona nahlédla jak stranu Islámského státu, tak utrpení a ztrátu příbuzných na straně opačné. Dalo by se tedy očekávat, že získala dostatečný obraz celé situace, aby mohla tento spor spravedlivě rozsoudit. Že k tomu nedojde, jasně značí její protiválečný postoj, protože ona nechce nikoho potrestat, jde jí jen o to, aby konečně zavládl mír.

8. Závěr

V této práci jsem se zabývala divadelní inscenací *Orestes in Mosul*, která vznikla jako adaptace Aischylova dramatu *Oresteia*. Zaměřila jsem se na postavení ženy v rámci válečného konfliktu a jeho ztvárnění v inscenaci. Téma války totiž prostupuje jak dramatem, tak inscenací, která vznikla na pozadí válečného konfliktu v Iráku. V inscenaci tak propojuje a porovnává vnímání žen ve válce v antickém Řecku, které vychází z textové předlohy, s pohledem islámské kultury. Tu do inscenace vnášejí mosulští herci, ale také samotný prostor válkou poničeného Mosulu.

Společnost v antickém Řecku, tak i na území, kde převládá islámské náboženství je značně patriarchální. V obou případech ženy nemají rovnocenné možnosti jako muži, což se projevuje například v nemožnosti samostatného výběru partnera, nebo v plnění povinností spojených s domácností, na kterou jsou vázány. Podotýkám však, že existovaly i oblasti, ve kterých ženy mohly alespoň částečně rozhodovat podle svého úsudku. V antickém Řecku měly ženy například možnost nevstoupit do sňatku a stát se hetérou. Je však potřeba

⁶⁷ Op. cit., 01:22:00.

zdůraznit, že k prostituci se dostávaly dívky právě ve chvíli, kdy neměly mužské příbuzenstvo, proto se nejednalo o jejich plně svobodné rozhodnutí. V islámské kultuře zase vznikala hnutí, která vystupovala proti povinnosti nošení *hidžábu*.

Válka však patří k těm oblastem, ve kterých měly ženy v obou kulturách jasně vymezené hranice svého působení. O válce totiž v obou případech rozhodují a účastní jí výhradně muži. Následky, které s sebou nese, jako je zejména úmrtí rodinných příslušníků, však postihuje i ženy. Právě inscenace *Orestes in Mosul* tuto problematiku otevírá tím, že ženám věnuje dostatek prostoru. Já jsem postavení ženy ve válečném konfliktu sledovala optikou Klytaiméstry a Athény.

Tvůrci v inscenaci postavou Klytaiméstry nahlížíjí válečný konflikt optikou ženy, již válka poškodila rodinné vazby – její pozici matky (smrt dcery) a manželky (příchod Agamemnonovy milenky), čemuž ona ze své pozice nemohla nijak zabránit. Právě akcentací rodinných vztahů dokázali lépe představit složitou situaci žen během válečného konfliktu i západním divákům.

V protikladu ke vnímání války jako ničitele rodinných vztahů přichází Orestés. Ten zdánlivě také bojuje za rodinné vztahy, když mstí smrt svého otce. On sám rodinné vztahy také naruší, když svou matku potrestá smrtí. Oresta lze chápat jako vojáka ve válce, který musí jednat podle stanovených rozkazů, které i kdyby se mu vnitřně přičily, musí splnit. Orestés dává dojetím najevo, že je matčiny úmrtím zasažen, ale naplnění vojenského ideálu pro něj bylo přednější. Výběrem herce Risto Kübara, který celý život trpí bolestí zad, které metaforicky znázorňuje trauma z války, dosáhli inscenátoři toho, že i si diváci, kteří válečně trauma nezažili, dokážou představit alespoň fyzickou bolest zad a nalézt tak soucit s vojáky.

Postava Athény jako jediná dokáže nalézt pochopení pro obě strany. Určující je pro ni herecké ztvárnění ženou z Mosulu, která zažila v souvislosti s válkou ztrátu svého muže, zároveň se na chvíli přidala na stranu Islámského státu, aby umožnila svým dcerám prchnout ze země. Zprostředkovává tak myšlenku vcítění se do obou stran konfliktu a následného odpuštění těm, kteří ublížili, což ač může být bolestivé, stává se jediným způsobem, jak zastavit násilí a válku a ustanovit mír.

Hlavní vyznění inscenace je tedy protiválečné. A ženy jsou ty, které s touto myšlenkou přichází. Válečného konfliktu se účastní pouze nepřímo (myšleno nebojují na válečném poli). A možná právě díky této nepřímé zainteresovanosti si dokážou uvědomit, nakolik ničivou sílu

válka má, když nezažívají pocit válečného vítězství po boji, ale pouze pocítují ztrátu svých blízkých. Inscenace *Orestes in Mosul* tak poskytla možnost promluvit těm, kteří by jinak tuto příležitost neměli, tedy islámským ženám.

Prameny a použitá literatura

Prameny

AISCHYLOS. *Oresteia: Tragická trilogie*. Překlad: BORKOVEC, P. – HAVRDA, M. Praha: Národní divadlo, 2002.

Orestes in Mosul [záznam divadelní inscenace]. Režie Milo Rau, 2019.

Sekundární literatura

AL-TIKRITI, Nabil. Civilians in Mosul's Battle of Annihilation. *Middle East Report*, 2018, č. 286.

BAHNÍK, Václav. *Slovník antické kultury*. Praha: Svoboda, 1974.

BULLOCK, Katherine. Challenging Media Representations of the Veil: Contemporary Muslim Women's Re-veiling Movement. *The American Journal of Islamic Social Sciences* 17, 2000, č. 3, s. 27-28.

EDLUND, Lena. Cousin Marriage Is Not Choice. *AEA Papers and Proceedings* 108, 2018.

FOLEY, Helene P. *Female Acts in Greek Tragedy*. Princeton: Princeton University Press, 2001.

FOXHALL, Lin. Household, Gender and Property in Classical Athens. *The Classical Quarterly* 39, 1989, č. 1,

GOLDHILL, Simon. *Aeschylus: The Oresteia*. Cambridge University Press, 2004.

HORYNA, Břetislav – PAVLINCOVÁ, Helena. *Judaismus, křesťanství, islám*. Vyd. 2., podstatně přeprac. a rozš. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2003, Heslo islám, s. 564-567.

CHESI, Giulia Maria. *The Play of Words: Blood Ties and Power Relations in Aeschylus' Oresteia*. Walter de Gruyter, 2014.

KENZARI, Bechir – ELSHESHTAWY, Yasser. The Ambiguous Veil: On Transparency, the Mashrabi'ya, and Architecture. *Journal of Architectural Education* 56, 2003, č. 4.

LLEWELLYN-JONES, Lloyd. *Aphrodite's Tortoise: The Veiled Woman of Ancient Greece*. Wales: The Classical Press of Wales, 2003.

MIR-HOSSEINI, Ziba. Muslim Women's Quest for Equality: Between Islamic Law and Feminism. *Critical Inquiry* 32, 2006, č. 4.

MOGHADAM, Valentine M. Patriarchy in Transition: Women and the Changing Family in the Middle East. *Journal of Comparative Family Studies* 35, 2004, č. 2.

MORTOZA, Marina Pelluci Duarte. Themistocles' Hetairai in a Fragment of Idomeneus of Lampsacus: A Small Commentary. *ATINER's Conference Paper Proceedings Series*, Athény, 2017.

POST, L. A. Association Woman's Place in Menander's Athens. *Transactions and Proceedings of the American Philological* 71, 1940.

POTMĚŠIL, Jan. Úvod do islámského práva. [?]: Grada, 2012.

RAU, Milo – BANKEN, Eline – BLÄSKE, Stefan. *Orestes in Mosul: Golden Book III*. Německo, NTGent, 2019.

REEDER, Ellen D. *Pandora: Women in Classical Greece*. Princeton: Princeton University Press, 1995.

RICHTER, Donald C. The Position of Women in Classical Athens. *The Classical Journal* 67, 1971, č. 1.

ROY, J. An Alternative Sexual Morality for Classical Athenians. *Greece & Rome* 44, 1997, č. 1.

SALEH, Saneya. Women in Islam: Their Status in Religious and Tradicional Culture. *International Journal of Sociology of the Family* 2, 1972, č. 1.

SURLIS, Paul. The War in Iraq. *The Furrow* 54, 2003, č. 11.

VERNANT, Jean-Pierre. *Myth and Society in Ancient Greece*, New York: Zone Books, 1996.

ZDENĚK, Michal. *Sexualita z pohledu islámu*. Praha, 2012. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav Blízkého východu a Afriky.

Elektronické články

[?]. Bombardování ve svých domovech, civilisté v Mosulu viní lehkomyšlné koaliční síly [online]. [cit. 6. 6. 2022]. URL: <<https://www.amnesty.cz/zprava/3882/bombardovani-ve-svych-domovech-civiliste-v-mosulu-vini-lehkomyslne-koalicni-sily>>.

ANONYM. Boj o Jemen – další bitva sunnitsko-šíitské války [online]. [cit. 6. 6. 2022]. URL: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/1516312-boj-o-jemen-dalsi-bitva-sunnitsko-siitske-valky>>.

ČTK. Irácká armáda pozastavila osvobozování Mosulu. Kvůli zprávám o úmrtí civilistů [online]. [cit. 6. 6. 2022]. URL: <https://www.lidovky.cz/svet/iracka-armada-zastavila-operaci-na-osvobozeni-zapadniho-mosulu.A170326_085043_ln_zahranici_ele>.

ČTK. Irák slaví vítězství: Mosul je osvobozený od Islámského státu. Na místě je i premiér [online]. [cit. 6. 6. 2022]. URL: <https://www.lidovky.cz/svet/irak-slavi-vitezstvi-mosul-je-osvobozeny-od-islamskeho-statu.A170709_143936_ln_zahranici_ELE>.

dk [KRKOŠKA, David]. Před 40 lety vypukla Irácko-iránská válka. Krvavý konflikt si vyžádal miliony obětí, skončil bezvýsledně [online]. [cit. 2. 10. 2022]. URL: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/3189573-pred-40-lety-vypukla-iracko-iranska-valka-krvavy-konflikt-si-vyzadal-miliony-obeti>>.

Fikh. In: Religionistická encyklopedie [online]. [cit. 10. 9. 2022]. URL: <[https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/pr%C3%A1vn%C3%AD_v%C4%Bda_\(JKI-I\)](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/pr%C3%A1vn%C3%AD_v%C4%Bda_(JKI-I))>.

Hetaira. In: World History Encyclopedia [online]. [cit. 14. 1. 2023]. URL: <<https://www.worldhistory.org/Hetaira/>>.

Hetéry. In: Ottův naučný slovník [online]. [cit. 15. 7. 2022]. URL: <https://cs.wikisource.org/wiki/Ott%C5%AFv_slovn%C3%ADk_nau%C4%8Dn%C3%BD/Hetairy>.

Hidžáb. In: Religionistická encyklopedie [online]. [cit. 10. 9. 2022]. URL: <[https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/hid%C5%BE%C3%A1b_\(JKI-I\)](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/hid%C5%BE%C3%A1b_(JKI-I))>.

HOSENSEIDLOVÁ, Petra. Před patnácti lety začala druhá válka v Zálivu. Zbraně hromadného ničení se v Iráku nenašly [online]. [cit. 6. 6. 2022]. URL: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/2424859-pred-patnacti-lety-zacala-druha-valka-v-zalivu-zbrane-hromadneho-niceni-se-v-iraku>>.

jan. Sunna vs. šía: Poprava duchovního znovu oživila prastarý spor islámu [online]. [cit. 6. 6. 2022]. URL: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/1648978-sunna-vs-sia-poprava-duchovniho-znovu-ozivila-prastary-spor-islam>>.

korán. In: Religioistická encyklopedie [online]. [cit. 10. 9. 2022]. URL: <[https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/kor%C3%A1n_\(JKI-I\)](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/kor%C3%A1n_(JKI-I))>.

PATROVSKÝ, Ondřej. Válka o ropu, která zamořila poušť i záliv. Uplynulo 30 let od vpádu iráckých vojsk do Kuvajtu [online]. [cit. 6. 6. 2022]. URL: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/3151719-valka-o-ropu-ktera-zamorila-poust-i-zaliv-uplynulo-30-let-od-vpadu-irackych-vojsk-do>>.

Sunna. In: Religionistická encyklopedie [online]. [cit. 6. 1. 2022]. URL: <[https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/sunna_\(JKI-I\)](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/sunna_(JKI-I))>.

sunna. In: Religionistiká encyklopedie [online]. [cit. 10. 9. 2022]. URL: <[https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/sunna_\(JKI-I\)](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/sunna_(JKI-I))>.

Ší'a. In: Religionistická encyklopedie [online]. [cit. 6. 6. 2022]. URL: <[https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/%C5%A1%C3%AD%E2%80%98a_\(JKI-I\)](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/%C5%A1%C3%AD%E2%80%98a_(JKI-I))>.